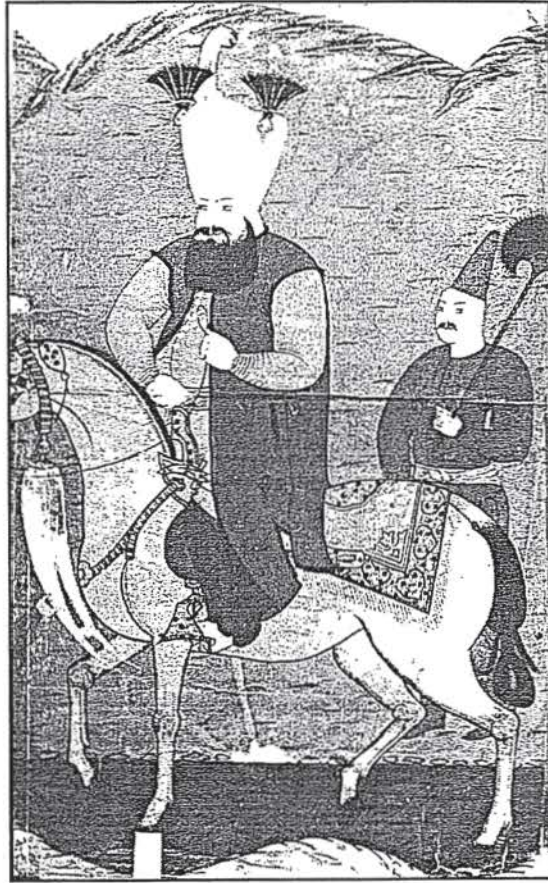

SANAT TARİHİ DERNEĞİ YAYINLARI : 4

17. YÜZYIL

OSMANLI KÜLTÜR VE SANATI

Sempozyum Bildirileri
19-20 Mart 1998

İstanbul 1998

Sanat Tarihi Derneği Yayınları: 4
ISBN 975-94946-3-9

Kitaptaki makalelerin her türlü sorumluluđu
yazarlarına aittir.

İstanbul 1998

Baskı: Lebib Yalkın Yay. A.Ş.

Sayfa düzeni: Y. Demiriz

Kapak düzeni: Y. Demiriz

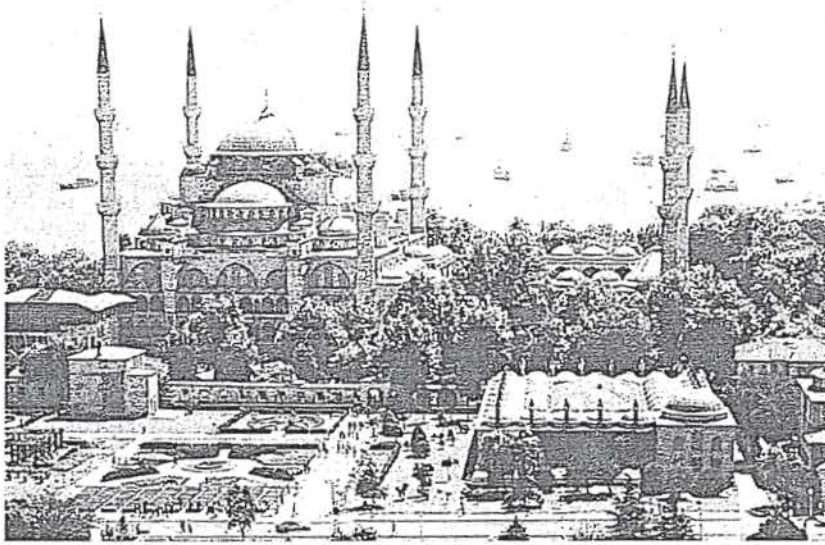
Düzeltilme: Gülnar Erkman

Kapak resmi: Sultan III.Mehmet at Üzerinde.

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.2132/8

Onyedinci Yüzyıl Osmanlı Kaynaklarında Sanat Tarihi İle İlgili Bilgilerin Yeri

Prof. Mustafa CEZAR

Osmanlı tarihçiliği, bilindiği gibi, padişah ve devlet yönetimine ilişkin siyasi olaylar ekseninde dönüp dolaşır. Osmanlı tarihlerinde ekonomik, tecimsel, kültürel ve sanatsal konulara az yer verilir. Böyle bir genel tutuma rağmen, bazı tarih yazarlarının siyasi olaylar dışındaki konu ve sorunlara epeyce yer verdikleri de olmaktadır. Bunda, olayların gelişim tarzı ile yazarın tutum ve anlayışı önemli rol oynamaktadır. Ne var ki, günümüz araştırmacıları, eski Osmanlı yazılı kaynaklarında mutlaka bir şeyler bulabileceklerdir. Bu, az da olabilir yeterli de... Araştırmacı, bu hususu öncelikle dikkate almalı ve araştırmasını ona göre sürdürmelidir.

Aslında, sanat tarihçisi, ekonomi ve ticaret konularını seçen araştırmacıdan daha şanslıdır. Zira, önemli bir mimari eserin temelini atılması, ya da açılışının yapılması, Osmanlı tarihçisi için onlardan

söz edilmesine vesile teşkil eder. Ayrıca, Osmanlı yazarları önemli kişilerin yaşam öykülerini kaleme alma işine ilgi duymuştur. Yaşam Öyküleri saptanmaya çalışılan kişiler arasında, önemli siyaset ve yönetim adamlarından başka o dönemin din, bilim ve sanat adamları da vardır. Yaşam öyküleri işlenen sanatçılar arasında ise şair ve hattatlar başı çeker.

Şair ve yazarların biyografilerine ilişkin eski çalışmalar, günümüz edebiyat tarihçileri için, elbette hazır kullanım malzemesi yerine geçmektedir. Bir yönüyle yarı işlenmiş kaynak malzeme sayılacak eski biyografik çalışmalar bir yana, günümüz sanat tarihçisinin eski Osmanlı kaynaklarında bulabileceği şeyler, çoğunlukla, bağımsız kitaplar yerine, siyasi tarihler başta olmak üzere çeşitli konulardaki kitapların sayfaları ve resmi devlet kayıtlarına ilişkin defterler ile çeşitli evrakın sayfa ve satırları arasına sıkışmış bilgilerden oluşur. Sağlam verilerden ibaret bu bilgiler, doğal olarak bölük börtük şeylerdir. Bunlar bazen bir kelime ve bir cümlecikten öteye gitmeyebilir. Ama çok defa da bir iki paragraflık bir miktar oluşturur. Arada birkaç sayfalık bilgiye rastlanabildiği de olur. Bunun içindir ki, Türk sanatı üzerinde çalışmalar yapan ciddi bir sanat tarihçisinin işi, özellikle konunun iskeletini oluşturacak ön bilgiler için iğne ile kuyu kazma misali zor bir şeydir. Gerçi, sanat tarihçileri genellikle, eski kaynaklardan malzeme derleme tarihçilerin görevidir, sanat tarihçisinin görevi tarihçinin bulup ortaya koyacağı bilgilerden yararlanarak özellikle sanat eseri ve sanatçı üzerinde durmak, betimlemeli tanıtımın yanı sıra estetik değerlendirmelerde bulunmaktır, demektir. Bu görüşe bir ölçüde hak verilebilir ama, her yönüyle doğru da sayılamaz. Sanat tarihçisinin ihtiyaç duyacağı her türlü bilgi ve malzemenin tarihçilerce hazırlanmasını beklemek akılcı bir yol olamaz. Sanat tarihçisi, tarihçinin araştırmalarından yararlanacaktır ama, estetik değerlendirme ve yorumlarını, üzerine bina edeceği bilgisel malzemenin nelerden ibaret olacağını takdir edecek, seçimini yetki ile yapacak da yine kendisidir. Sanat tarihi araştırmaları için hangi ve ne türlü malzemenin gerekli olduğunu, bunların nasıl kullanılıp değerlendirileceğini tarihçi bilse, sanat tarihçisine ihtiyaç duyulmayacaktır. Sözün kısası, kendi alanında araştırmasını en uç noktaya kadar götürerek sağlam bilgi temeline dayandıran sanat tarihçisinin estetik değerlendirme ve yorumları da sağlam bir zemine oturmuş olacaktır.

Bu hatırlatma satırlarından sonra, 17.yüzyıl kaynaklarını konu edindiğimize göre, Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıldaki siyasal durum ve kültürel ortamına birkaç satırla göz atmamız uygun düşecektir.

17.yüzyılda Osmanlı Devleti hâlâ kendisinden çekinilen büyük bir imparatorluk durumundadır ama, 16.yüzyılın sonlarında başlamış olan çöküntü de bu yüzyılda için için devam etmektedir. Kuvvet

dengesi Avrupa lehine değişmektedir. Bu dengenin Avrupa lehine değişmesinde; sanatta, düşünce alanında, bilimde Avrupa'nın gelişme yolunu açması gerçeği yatar. Ne yazık ki, Osmanlı yöneticileri Batı'daki 'bu çok önemli değişim ve gelişimin farkında değildir. Bunun ötesinde asıl önemli nokta ise, Batı ilerlerken Osmanlı'da çöküntü belirtilerinin su yüzüne çıkmaya başlaması, çöküntüyü hazırlayan hatta derinleştiren olayların bizzat yaşanmasıdır. Yönetim sisteminde önemli bozulmalar vardır. Tımarlı sipahilik iyice çökmüş, onun yerine yeni bir şey konamadığı gibi, bu alanda devlet yönetimi olayların doğal akışına teslim olmuştur. Tımarlı sipahiliğin çöküntü alanında yönetimin iradesi yerine olayların dengesiz ve sistemsiz doğal akışı egemen hale geçmiştir. Tımarlı sipahilik çökerken, tımar sisteminin toprak yönetim, dağıtım ve işletmesine ilişkin tarafı da 14, 15, 16. yüzyıllardaki düzenini gösteremez olmuştur. Bu alandaki bozulma ve düzensizliğin olumsuz etkilerinin en geniş çapta görüldüğü alan ekonomik yaşam ile imar alanı olmuştur. Dikkat edilirse, 17.yüzyılda imar en az seviyeye inmiştir. Bu yüzyılda İstanbul'da Sultanahmed ve Yeni Cami gibi iki büyük eser yapılmıştır ama, orta ve küçük boyda dinsel ve kültürel eser inşası bakımından gerçek bir fakir dönem yaşanmıştır. Çeşitli nedenlerin yanısıra önemli ölçüde ekonomik nedenlerden kaynaklanan iç isyanlar devleti uzun süre meşgul etmiştir. Celâli hareketleri diye adlandırılan iç isyanlarda Anadolu'da çok sayıda Türk nüfusu telef olmuştur. Savaşlar, özellikle Celâli olayları, imar hareketlerine, kısacası kültür ve sanat alanına olumsuz etkilerde bulunmuştur. Yönetim hataları, iç isyanlar, dış savaşlar, ekonomik sıkıntılar kültür ve sanat alanında verimliliği düşürürken bir de Kadızâdeliler Olayı diye nitelenen bir gericilik olayı yaşanmıştır. 17.yüzyıl, yönetim konusunda kötü örneklerin bol olduğu bir yüzyıldır. Yüzyılın başlarında, tarihlere, akli dengesinin yerinde olmadığı şeklinde bir tanıtımla geçen bir padişah üç ay süreyle de olsa devletin başında bulunmuştur. Bununla da kalınmamış dört yıl aradan sonra, aynı padişah tekrar başa geçirilerek bir buçuk yıl padişahlık ettirilmiştir. Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişah âsi askerler tarafından saraydan alınıp Yedikule'ye götürülüp hapsedilmiş ve orada vahşice öldürülmüştür. Tarihe "Delî" nitelemesiyle geçen bir padişah 8 yıl devletin başında bulunmuştur. Oğullarının çocuk yaşta başa geçmelerinden yararlanarak yönetimde ağırlığını hissettiren bir valde sultan entrikaları nedeniyle en sonunda sarayda perde ipi ile boğularak öldürülmüştür. Devlet işleriyle ciddi şekilde meşgul olma yerine günlerinin çoğunu av partilerinde geçiren bir padişah en sonunda tahttan indirilmiştir.

17.yüzyıl, iç isyanlardan başka bir sürü savaş olayının da yaşandığı bir yüzyıldır. Bu yüzyılda üç defa Lehlilere, üç defa Avusturyalılarla, iki defa İranlılarla, bir defa Venediklilerle savaş yapılmıştır. Venedik savaşı 25 yıl sürmüş, bu savaş sonunda Osmanlı devleti son

fetih hareketi olarak Girit adasının sahibi olmuştur. Bir taraftan son fethe yani son toprak kazancına nokta konurken, diğer yandan da İkinci Viyana Kuşatması üzerine Avusturya ve müttefikleri ile başlayan ve 16 yıl süren savaş sonunda da Osmanlı devleti ilk defa büyük çaplı toprak kaybına uğramıştır.

İç ve dış savaşlar, isyanlar, yönetim düzensizlikleri bol olunca, eli kalem tutanlar da kuşkusuz kültür ve sanat olayları yerine bu tür olayları anlatıp işleyen yazılar yazacaktı. Osmanlı Vak'anüvisliği yani resmi tarih yazıcılığı bu yüzyılda başladığı halde, Osmanlı tarihini ayrıntılı biçimde ele alan ilk vak'anüvis tarihlerinde kültür ve sanat olaylarına ne yazık ki az yer ayrılmıştır. Yazar ve tarihçiler bütün dikkatlerini siyasi olaylar ve savaş sorunları üzerine yoğunlaştırmış bulduklarından, onların yanında, değil ikinci, belki onuncu sırada gördükleri kültür ve sanat olaylarını az ölçüde ve haberler şeklinde geçiştirmişlerdir. Bu yüzden, günümüzün kültür ve sanat tarihi araştırmacıları, ilgi alanlarına ilişkin bir şey yakalayabilmek için, ilgi alanları dışındaki metinleri bile dikkatli şekilde tarayıp incelemek zorundadır.

İç ve dış savaşların, yönetimde haksızlık ve düzensizliklerin bol olduğu 17.yüzyılda, kültür ve sanat hayatı elbette bu durumdan olumsuz yönde etkilenecekti. Ne var ki, olumsuz tablo ile çelişen bazı başarı örnekleriyle de karşılaşılabilir. Bu duruma bakarak, 17.yüzyılın bilim, kültür ve sanat hayatındaki verim ve bunun kalitesine ilişkin sonuçların, inişli çıkışlı bir grafik çizgisine benzediği söylenebilir. Örneğin: Kadızâdeliler olayı gibi katı bir gericilik olayının yaşanmasına, o arada öteden beri kalıplaşmış sürüp gitmekte olan medrese eğitiminin seviyesinin düşüş göstermesinden şikâyet edenlere bile rastlanmasına rağmen, Osmanlı bilim ve kültür hayatında başköşeye oturtulacak değere sahip Kâtip Çelebi gibi bir kimsenin bu yüzyılda yetişmiş olması hayli ilginçtir. Aynı dikkat çekicilik müzik hayatında İtrî gibi bir değer varlığı ile de kendini gösterir. Divân edebiyatında kaside tarzı şiirde zirvedeki üç büyük divân şairinden biri olan Nefî gibi bir büyük değer de bu yüzyılın adamıdır. Mimarimizin pırlantalarından Sultanahmed Camii, bu yüzyılın başlarında klasik mimari estetiğinde yaratıcı nefesin gücünü koruduğunu, yüzyılın ortalarının eseri Yeni Cami de bu nefesin hâlâ bitip tükenmediğini gözler önüne serdiğine göre, yazılı kaynaklarda da bu eserlerin değerleriyle orantılı tanıtım işlemlerinin yer alması beklenecektir. Fakat ne yazık ki, d dönemi işleyenvak'anüvis tarihinde bu konudaki bilgi yetersizdir. Sultanahmed Camii'nden tarihçilerin yeterli ölçüde söz etmemelerinin açığını "Risale-i Mimariye" adlı eserin sahibi Cafer Çelebi kapatmıştır. Risale-i Mimariye, bilindiği gibi, Mustafa Sâî Çelebi'nin Mimar Sinan ve eserlerinden sözeden "Tezkiret-ül-Bünyan"ı gibi mimarlık tarihimizin

ender kaynaklarından biridir.

Sanat tarihçisinin az ya da çok oranda bilgiler elde debileceği eski kaynaklar, elbette, sadece sanat konularını işleyen özel ve bağımsız eserlerle genel tarih kitaplarından ibaret değildir. Osmanlı klasik kültürü içinde bu kaynakların türleri şöyle sıralanabilir:

a-Sanat konu ve sorunlarını işleyen, sanatçıları tanıtan eserler

b-Özel Osmanlı tarihleri, anonim Osmanlı tarihleri, vak'anüvis tarihleri

c-Sosyal, ekonomik, askeri ve siyasal sorunlara değinen ya da bunları işleyen eserlerin sayfaları arasında rastlanabilen sanat ve sanatçılarla ilgili bilgiler.

d-Seyahatnamelerde rastlanabilen sanatla ilgili bilgiler

e-Edebiyat tarihi özelliği gösteren Şuara Tezkireleri

f-Vakfiyeler

g-Çeşitli tür ve konudaki eserlerde yer alan minyatürler. Yani minyatürün kendisi. Ayrıca dinsel, törensel, sanatsal konuları, sanatçı kişileri işleyen minyatürlerden elde edilecek bilgiler

h-Bina planları, şehir plan ve haritaları, yangın sahaları haritaları

i-Bina kitabeleri, binalardaki her türlü süsleme ve resimler

j-Mezar taşları ve üzerlerindeki yazılar, levha halindeki yazı kompozisyonları

k-Osmanlı Arşivi'ndeki inşaat defterleri

l-Osmanlı Arşivi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki hassa mimarları ve enderun sanatçılarına ilişkin maaş defterleri ve sair perakende evrak

m-Arşivlerimizde ve özel ellerde bulunan tezhibli ve güzel yazılı hatt-ı hümayun, berat ve menşurlar

n-Osmanlı Arşivi'nde devletin resmi yazışma evrakından oluşan perakende belgeler

o-Osmanlı Arşivi'nde Divan-ı Hümayun mühimme defterleri

ö-Önemli bazı illerde toplanmış olan eski Osmanlı şer'iyecilleri

Sanat tarihçisi kuşkusuz, bu kaynak türleri arasında, öncelikle, doğrudan sanat konularını işleyen eslere ilgi duyacaktır. Ne yazık ki, bu tür eserlerin sayısı pek azdır. Sanat konularını özel olarak işleyen eserlerin 16.yüzyılın sonlarından itibaren yazılmaya başlandığı görülmektedir. Sanat tarihçisini ciddi şekilde ilgilendiren bu tür eserlerin başında, Mustafa Sâi Çelebi'nin (ölümü:1004 M:1595/1596)

Mimar Sinan'ın ağzından onun yaşamını anlatan Tezkiret-ül-Bünyan'ı ile Cafer Çelebi'nin mimar Sedefkâr Mehmed Ağa hakkındaki eseri Risale-i Mimariye'si gelir. Bunların arkasından da tarihçi Gelibolu'lu Âli Efendi'nin sanat konularına da yer veren eserleri sayılabilir.

Tezkiret-ül-Bünyan'dan ilk defa Ahmed Cevdet'in 1315 (M.1899) deki yayını ile haberdar olunmuş, daha sonraki yıllarda Sinan ve eserleriyle ilgili yayınların bazılarında Sinan'ın eserlerinin listesi de yer almıştır. Ancak Mustafa Sâî Çelebi'nin eserine ilişkin ciddi ve doğrudan araştırma ve tanıtım çalışmaları; Rıfki Melûl Meriç'in 1965'de yayınladığı "Mimar Sinan'ın Hayatı, Eseri, Mimar Sinan'ın Hayatına ve Eserlerine Dair Metinler" adlı kitap ile Metin Sözen - Suphi Saatçi'nin 1989'da yayınladığı "Mimar Sinan ve Tezkiret-ül-Bünyan" adlı eseri ve Suphi Saatçi'nin 1990'da yayınladığı Topkapı Sarayı Müzesi Yıllığı'nın 4.sayısındaki "Tezkiret-ül-Bünyan'ın Topkapı Sarayı Revan Kitaplığındaki Yazma Nüshası" başlıklı araştırmasıdır. Sinan'ın eserlerinin listesi ise bilindiği gibi "Tezkiret-ül-Ebniye" ve "Tuhfet-ül-Mimari" adlı tezkirelerde yer almaktadır.

Onaltıncı yüzyıl Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Âli Efendi (1541-1600) çalışmaları arasında sanat konularına da yer veren bir yazar olarak dikkat çeker. Daha çok "Küh-ül-Ahbar" adlı Osmanlı tarihiyle ünlü olan Âli'nin kırkı aşan eseri mevcuttur. Tarihçi Hoca Sadeddin Efendi'nin istek ve tavsiyesi üzerine 1586'da hazırlanmış olduğu "Menakıb-ı Hünerveran" adlı eseri, onun, sanat konularını işlediği bir çalışmasıdır. Sultan Üçüncü Murad'a takdim etmiş olduğu bu kitabında; Osmanlı hattat, nakkaş-ressam, müzehhib ve mücellidlerini tanıtır. Menakıb-ı Hünerveran ilk defa 1926'da yayınlanmıştır. Âli Efendi, "Mevâid ün-Nefais fi Kavâid ül-Mecâlis" adlı 254 sayfalık eserinde, yaşadığı yıllardaki devlet kurumlarını, o dönemde geçerli olan ahlâk ve âdetleri birtakım eleştirilerde de bulunarak anlatmıştır. Bunları anlatırken saray ve devlet teşkilâtına ilişkin bilgiler vermiş, yönetimdeki bozukluklara işaret etmiştir. Onun bu eserinde kadılar, dervişler, mirasyediler, seyyahlar, tiryakiler, musikişinaslar, hafızlar, hanendeler, cambazlar, kukla ve hayal oyuncular, gözbağcılar, meyhaneler, kahvehaneler, bozhaneler hakkında da birtakım bilgiler bulunmaktadır. Âli'nin bu eseri hakkında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin çıkardığı "Tarih Dergisi"nin 2.sayısında Cavid Baysun tarafından bir tanıtma yazısı yayınlanmıştır. Âli Efendi, "Kavâid ül-Mecâlis" adlı eserinde de; muaşeret usullerine, dönemin yaşam tarzına, o yılların kibar ve mevki sahiplerinin genel durumlarına ilişkin bilgiler verir. Aynı yazarın, Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününü manzum olarak anlatan bir eseri de vardır.

Doğrudan sanat konusunun işlendiği Onyedinci yüzyıl eserleri arasında ise Cafer Çelebi'nin "Risale-i Mimariye"si en baş sıraya yer-

leşir. Bu eserden ilk defa 26 Şubat 1926 tarihli İkdam Gazetesi'nde söz edilmiştir. Daha sonra 1943 yılında Tahsin Öz, Arkitekt Dergisi'nin 139-140, 141-142, 143-144, 145-146 sayılarında Risale-i Mimariye'yi özetleyerek tanıtmıştır. 1976 senesinde ise Orhan Şaik Gökyay, "İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan" kitabında, bu eser hakkında değerli bir araştırma ve tanıtma yazısı yayınlamıştır. Cafer Çelebi'nin Risale-i Mimariye'si, Sultanahmed Camii mimarı Sedefkâr Mehmed Ağa'nın yaşamına ve özellikle yetişme şekline ilişkin bilgiler içermesinin yanısıra o dönemin mimarlık ve inşaat terimlerine ilişkin bilgiler vermesi bakımından da çok önemli kaynak eser durumundadır.

Belirttiğimiz bu birkaç eser dışında, sanat alanında belirli bir konuda yoğun bilgi içeren bağımsız eser bulmak zordur. Osmanlı yazarları, sanatçılar arasında en çok şair, hattat, biraz da musikişinaslara ilgi gösterdiğinden, bu dallardaki sanatçıların yaşam öykülerine dair birşeyler bulunabilmektedir. Örneğin, Nihanî takma adını kullanan Durak Bey adlı birisi "Saznâme" adlı eserinde, Osmanlı ülkesinde kullanılan sazların adlarını, şekillerini, kullanış biçimlerini anlatmaktadır. Ayrıca, Manisalı Revnî takma adını kullanan birisinin de küçük bir musiki risalesi bulunmaktadır. Bunlar, halen yazma eserler halinde kütüphane raflarında yayımlanacakları günleri beklemektedir. Ne var ki, Nefeszâde Seyyid İbrahim Efendi (ölümü: 1650) nin "Güzar-ı Savab" adlı eseri bunlardan şanslı çıkmış ve 1939 senesinde Güzel Sanatlar Akademisi yayınları arasında yayımlanmıştır. Suyolcuzâde Mehmed Necib isminde birisi ise, Güzar-ı Savab'ın yazılışından sonra yetişen hattatları daha önce yetişenlerle birlikte tanıtan "Devhat'ül-Küttâb" adlı bir eser kaleme almıştır. Bu eser de 1942'de Güzel Sanatlar Akademisi tarafından yayımlanmıştır. Tokat'lı Ahmed (ölümü: 1681) adlı birisinin de "Araisü'l-hat" adlı hattatlığa dair eseri bulunmaktadır. Bu kitap yayımlanmamıştır ama içeriğinden yararlananlar olmuştur.

Edebiyat tarihi için kaynak oluşturan ve birer antoloji çalışması sayılacak özellikteki şuara tezkirelerinden günümüzün edebiyat tarihçilerinin faydalanmakta olduklarını belirtmeliyiz. Onyedinci yüzyılın edebiyat alanındaki verim sonuçları mimarlık alanına pek benzemez. Edebiyatta mimarlık alanı ile kıyaslanamayacak derecede bir verimlilik göze çarpar. Bu yüzyılda Divan Edebiyatı'nda büyük ve önemli şairler yetişmiştir. Şuara tezkiresi sahiplerinin de sayısı az değildir.

Şuara tezkiresi şeklinde eser yazımı onaltıncı yüzyılın ortalarında başlamış, onyedinci yüzyılda ise önem arzeden şuara tezkirecileri yetişmiştir. Yüzyılın başlarında şuara tezkiresi sahibi bir yazar olarak Kınalızâde Hasan Çelebi'yi (ölümü: 1603) görürüz. Onyedinci yüzyılın şuara tezkirecileri olarak ise: "Riyazu's-şuâra" adlı eseriyle Mustafa

Riyâzi, "Zübdetü'l-eş'ar" adlı eseri ile Kafzâde Abdülhay Faizî (ölümü: 1621), ayrıca Edirneli Güftî Ali (ölümü: 1677), İzzetî (ölümü: 1681), Edirneli Rızaî (ölümü: 1671), Latifi, Âşık Çelebi, Sehi Bey gibi şair ve yazarlar da şuara tezkiresi sahibi kimselerdir. Şairler arasında musiki ile uğraşanlar da bulunduğundan bazı tezkirelerde bu yönde bilgilere de rastlanır.

Onyedinci yüzyılda musiki ve musikîşinaslara dair önemli bir eser kaleme alınmıştır. Bu eser, Esad Efendi tarafından yazılmış olan "Etrab ül-Âsar"dır. Zamanımız tarihçilerinden Yılmaz Öztuna'nın "Türk Musikisi Tarihi" adlı eserinin ana kaynakları arasında bu eserin önemli bir yeri vardır.

"Cami üd-düvel" adlı genel tarihi ile ünlü olan Münecimbaşı Ahmed Dede (1631-1701) nin tarih, tıp, matematik, astronomiye ait eserlerinden başka bir de musikiye ilişkin risalesi bulunmaktadır. Dördüncü Sultan Mehmed dönemi bestecilerdinden Santurî Ali Bey'in British Museum Kütüphanesi'nde bir musiki risalesinin bulunduğunu Vasfi Rıza Zobu bir araştırma yazısında bildirmiştir.

Onyedinci yüzyıl Osmanlı kaynakları arasında sanat tarihçilerinin bir hayli bilgi edinebileceği bir eser olarak Evliya Çelebi'nin "Seyahatname"sinin özellikle hatırlanması gerekir. Evliya Çelebi (1611-1682)nin on cildlik Seyahatname'si çok çeşitli alanlarda çok zengin bilgiler içerir. Bu bilgilerin ağırlıklı bölümü mimari eserlerin tanıtımı ile şehir ve kasabaların tanıtımına ayrılmıştır. Bunun yanı sıra çeşitli sanat dalları ve zanaatlara, kılık kıyafete, inanç ve törelere, önemli olay, yapı, şahıs ve konuşulan dillere, zanaatların gerçekleştirilme yöntemlerine, çeşitli şehir ve kasabalarda yer alan ibadet ve kültür yapılarına, kale ve savunma sistemlerine, bahçe düzenlemelerine, sulama tesislerine, şehircilik hizmetlerinin yürütülme biçimlerine ait açıklama ve tanıtımlar, sanayi ve ticaret mallarının üretim ve alım satımına ilişkin yer yer bilgiler bulunmaktadır. Bunlar hep sanat tarihçisinin de yararlanacağı şeylerdir. Seyahatnamede bazı şehirlerin haritaları da vardır. Seyahatname o kadar ilginç bir eserdir ki, Türk saz ve müzik âletlerine ilişkin en geniş bilgiye bile seyahatname sayfaları arasında rastlanabilmektedir. Rivayetler, menkıbeler, hoş hikâyeler ise seyahatnamenin eğlendirici taraflarıdır.

Kütüphane raflarında basılmayı bekleyen yazmalar ile basılı hale getirilmiş eserler dışında sanat tarihçilerinin yararlanacağı eski metinler arasında Divân-ı Hümâyün kararları kayıtlarını içeren Mühimme Defterleri ile vakfiyelerden elde edilecek bilgiler, eski inşaat defterlerinden sağlanacak bilgiler önem arzeder. Merhum iktisat tarihçimiz Ömer Lütfü Barkan'ın bilimsel bir incelemeyle iki cild halinde yayınladığı bir inşaat defteri olan "Süleymaniye Camii ve İmaretî İnşaatı" adlı eseri, sanat tarihçileri ve mimarlık tarihçilerinin arşivlerimizdeki inşaat defterlerinden ne kadar önemli şeyler öğrene-

bileceklerini ortaya koymuştur. Daha başka inşaat defterlerinin incelenip yayınlanması tarihçi ve sanat tarihçilerimizin ilgisini beklemektedir. Merhum tarihçilerimizden Ahmed Refik Altınay'ın Divân-ı Hümâyun Mühimme Defterlerinden yaptığı İstanbul hayatı ile ilgili yazı metinlerinden seçmelerle oluşturduğu dört kitaplık yayını, sosyal ve ekonomik tarihçiler kadar sanat tarihçilerinin de yararlandığı kaynaklar durumundadır. Bu ve buna benzer başka örnekler, Divân-ı Hümâyun Mühimme Defterlerinin de sanat tarihçilerinin ilgi alanına girdiğini ortaya koymaktadır.

Arşiv belgesi, ister defter, ister perakende evrak durumunda olsun, bunlardan, araştırmacının kendi araştırma konusuna ilişkin bilgi edinmesi oldukça zor bir iştir. Arşiv araştırması elbette öncelikle eski yazı bilmeyi, eski Osmanlı kültür diline vakıf olmayı gerektirir. Öte yandan arşiv araştırmaları çok fazla zaman kaybına neden olur. Ama en sağlam bilgiler de buralardan elde edilir. Osmanlı kaynakları arasında sanat tarihine yardımcı olacak kitap halindeki çalışmalar çok az olduğuna göre, sanat tarihçisinin genel tarihlerden bilgi yakalaması da ayrıca zahmetli bir iştir. Zira, araştırmacı, çok defa kaynak durumundaki eski kitapların ilgili ilgisiz sayfalarının bütünü gözden geçirmek zorunda kalabilir. İşte araştırmacının iğne ile kuyu kazarcasına da olsa, icabında sayfalarının çoğunu tarayarak birtakım bilgiler yakalayabileceği 17.yüzyıl tarihi eserlerinden örnekler:

1-Topçular Kâtibi Abdülkadir Efendi'nin "Vekayi-i Tarihiye" adlı eserinde Osmanlı devletinin 16.yüzyıl sonları ile 17.yüzyıl başlarının tarihi anlatılır.

2-Mustafa Sâfi Efendi'nin "Zübdet-üt-tevarih" adlı iki cildlik eseri Sultan Birinci Ahmed dönemi olaylarını işler.

3-Edirneli Mehmed Efendi'nin Sultan Dördüncü Murad'a sunulmuş olan"Nuhbet-üt-tevarih ve'l-ahbâr" adlı eseri bir islâm ve Osmanlı tarihidir.

4-Peçevî İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi".

1651'de ölmüş olan Peçevî'nin kendi adı ile anılan ve onyedinci yüzyılın başlarını da içeren tarihi, Osmanlı tarihlerinin en ünlülerindedir. Biraz yukarda sözünü ettiğimiz Âli'nin Künh-ül-Ahbar'ı ile Selanikli Mustafa Efendi'nin Selanikli Tarihi diye tanınan eseri, ayrıca Amasyalı Emir Hasanoğlu Cenabî Mustafa Efendi'nin "Cenabî Tarihi" diye tanınan eseri de önemli tarihlerdendir. 16.yüzyılın ünlü müderris ve kadılarından olan Cenabî Mustafa Efendi'nin tarihinin asıl adı "Aylem üz-zâhir fi ahval il-evail ve'l-avâhir"dir. Arapça yazılmış olan ve 92 bölümden oluşan bu büyük genel tarihin son kısımları Osmanlı tarihidir. Osmanlı kısmının biraz kısaltılarak türkçesi de yazılmıştır. Bu arada 16.yüzyılın sonlarında yazılmış tarihlerin önemlileri arasında Hoca Sadeddin Efendi'nin (ölümü: 1599) "Tac üt-

tevarih"ini de unutmamak gerekir. Ancak bir daha hatırlatalım ki, 16.yüzyılın sonlarında yazılmış bu önemli tarihler konu yönünden 17.yüzyıla kadar uzanmaz. Peçevi Tarihi ise Osmanlı devletinin kuruluşundan 1640 senesine kadar uzanan dönemi kapsar.

5-Kâtip Çelebi (Hacı Kalfa) (1608-1657)

Sadece 17.üzyılın değil, klasik Osmanlı bilim ve kültürünün en değerli kişilerindendir. Çeşitli alanlarda bir çok eseri vardır. Arapça yazmış olduğu "Fezleketü ahval'il-ahyar fi ilm-üt tarih ve'l-ahbar" adlı eseri genel bir tarihtir. Bunun türkçeye çevirisi de yapılmıştır. "Takvim-üt-tevarih" adlı eseri Fezleke'sinin bir parçası ve özeti gibidir. Türkçe olan bu kitabı Müteferrika Matbaasında basılmıştır. "Fezleke"si 1592-1655 yılları arasını işleyen bir Osmanlı tarihi durumundadır. Onun tarihle ilgili eserleri arasında "Tarih-i Frengi tercümesi" ve "Tarih-i Kostantiniya ve Kayasira" adında iki eseri daha vardır. Onun "Cihannüma" adlı eseri coğrafya dalında bir çalışmasıdır. "Levâmi un-nur fi zulmât Atlas Minor"u da coğrafya dalındaki ürünlerindendir. Onun bu kitabı G.Mercator ve L.Hondios'un "Atlas Minor"unun çevirisidir. Kısa adı ile "Keşf üz-zünun" diye tanınan eseri, 9512 yazar ve 14500 eserden sözededen çok değerli bir biyografi ve bibliyografi araştırmasıdır. "Tuhfet ül-kibar fi esfar-ül-bihar"ı ise Osmanlı kaptan ve deniz savaşlarını anlatan denizcilik tarihi şeklindeki bir çalışmasıdır.

6-Solakzâde Hemdemî'nin "Solakzâde Tarihi" adlı eseri, başlangıcından 1643 senesine kadar gelen bir Osmanlı tarihidir. Dili sade olduğundan Osmanlı tarihi araştırmacılarının bolca başvurduğu eski kaynaklardandır.

7-Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'nin "Ravzat ül-ebrar"ı başlangıcından 17.yüzyıl ortalarına kadar gelen bir Osmanlı tarihidir. Dili ağırdır. Aynı yazarın Dördüncü Murad'ın Revan ve Bağdat seferlerini anlatan "Zafernâme", Kanuni dönemini anlatan "Süleymannâme" adlı eserleri de vardır.

8-Zaim Mehmed Bey, "Cami üt-tevarih" adlı genel tarihinde Osmanlı tarihini de işler.

9-Abdi Abdurrahman Paşa'nın "Vekayinâme" adlı eseri Sultan Dördüncü Mehmed'in emri ile yazılmış olup Osmanlı devletinin 1648 den 1682 yılına kadarki olaylarını kapsar.

10-Küçük Nişancı Ramazanzâde Mehmed Paşa'nın "Nişancı Tarihi" diye tanınan eseri, Osmanlı tarihlerinin ünlülerindendir. Mehmed Paşa'nın torunu olan Ramazanzâde Mehmed Kudsi Efendi'nin de "Mir'at-ı Kâinat" adında bir tarihi bulunmaktadır.

11-Hasanbeyzâde Ahmed Paşa'nın "Hasanbeyzâde Tarihi" diye tanınan eseri ünlü vak'anüvis Naima'nın kaynaklarındandır. Osmanlı

devletinin Yavuz Selim döneminden başlayıp 1623 yılına kadar uzanan bölümü işlenmiş olan Hasanbeyzâde tarihinde, yazarın kendi yaşadığı dönem olaylarını kapsayan son 35 yıllık kısmı, hem ayrıntılı bilgi içermesi, hem de olayların anlatılış ve işlenişinde görgüye dayalılığın izlerini taşıması bakımından önem arzeder.

12-Vecihî, "Vekayinâme" adlı eserinde 1637 den 1661 yılına kadar olan olayları işler. Divan kâtipliği görevinde bulunduğu sırada eserini hazırlamış ve yaşadığı dönemin olaylarını yazmıştır. Vecihî'nin Vekayinâme'si de Naima'nın kaynakları arasındadır.

13-Tügi adlı bir yazarın "Tügi Tarihi" diye tanınan eserinde İkinci Osman dönemi ve bu şanssız padişahın başına gelenler anlatılır. Tügi Tarihi kitap halinde basılmıştır.

14-Rodosizâde Abdullah Efendi, Osmanlı devletinin 1689-1705 yılları olaylarını işler. Bu yazarın eseri vekayiname özelliğinde bir Osmanlı tarihidir.

15-Muslihiddin Mehmed Lâri Efendi'nin "Mir'at ül-Edvar ve Mirkat ül-Ahbar" adlı eseri, birbirinden farklı on bölümden oluşan bir islâm ve Türk tarihidir. Kitabın 8.bölümü Timurlulara, 9.bölümü Akkoyunlulara, 10.bölümü Osmanlılara ayrılmıştır.

16-Yazılarında Agehî takma adını kullanan Mansur Çelebi adındaki yazarın Kanuni Süleyman'ın Sigetvar seferini anlatan bir eseri bulunmaktadır.

17-Cafer İyânî, savaş olaylarına ilgi gösteren bu yazarın "Gazavat-ı Tiryaki Hasan Paşa" ve "Tarih-i Cedid-i Ongürüs" gibi savaş olaylarını işleyen eserlerinden başka "Zübdet ün-Nesâyih ve Umdet üt-Tevarih" adlı bir de tarihi vardır.

18-Şârih'ül-Menarzâde Ahmed Efendi, ölüm tarihi olan 1656 dan bir yıl öncesine kadar uzanan olayları içeren genel tarihinin önem arzeden bölümü Osmanlı tarihi kısmıdır. Naima'nın kaynaklarından olan bu eserden Naima kitabında defalarca söz eder.

19-Bosnalı Hüseyin Efendi'nin "Bedayi ül-Vekayi" adlı eseri bir genel tarih özelliği gösterir.

20-Naima, asıl adı Mustafa Naim olan bu Osmanlı tarihçisi "Naima Tarihi" diye anılan eseri ile ünlüdür. Eserin asıl adı "Ravzat ül-Hüseyin fi Hulâsat ül-Ahbar ül-Hâfikîn" dir. Sadrazam Amcazâde Hüseyin Paşa tarafından 1700'de Vak'anüvisliğe atanmış olan Naima'nın yazmış olduğu tarihi 1591-1659 yılları olaylarını kapsar. Eski harflerle iki defa basılmış olan Naima Tarihi'nden Osmanlı tarihi ile uğraşan hemen herkes yararlanmaya çalışmıştır.

21-Hezarfen Hüseyin Efendi, bir genel tarih olan "Tenkih üt-Tevarih" adlı eserini yazarken Doğu kaynaklarından başka Batı

kaynaklarından da yararlanmışır.

22-Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin, Onyedinci yüzyılda kaleme alınmış tarihlerin en önemlilerinden biri olan "Câmi üt-Tevarih" adlı eseri bir genel tarihtir. Doğu kaynaklarından başka Batı kaynaklarından da yararlanılarak hazırlanmış olması eserin önemini artırmaktadır.

23-Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Naima'dan sonra vak'anüvisliğe getirilmiştir. Bu da vak'anüvis tarihlerinin önemlilerindedir. "Silâhdar Tarihi" diye ünlenen eseri 1654-1695 yılları olaylarını kapsar. Silâhdar Tarihi iki cild halinde basılmıştır. Onun, Osmanlı tarihinin 1795'den 1721 yılına kadarki olaylarını içeren "Nusretnâme" adındaki diğer bir eseri ise 4 cild halinde tertiplenerek ve dili de günümüzün diline uyarlanarak yeni yazı ile basılmıştır.

İsimleri sayılan yazma ya da basılı haldeki bu 17.yüzyıl tarihlerinden icabında beklenen ölçüde bilgiye ulaşmak mümkün olamayacağı gibi umulandan çok daha fazlasıyla de karşılaşılabilir. Bu konuda ortalama bir ölçüden söz edilemez. Zira, siyasi bir tarihte, sanatla ilgili hususlara değinip değinmemede takdir tamamen yazara aittir. İcabında çok önemli bir sanat olayına ilişkin doyurucu bir bilgi edinilemezken, herhangi bir siyasi olay, ya da yazarın ilgisini çeken bir sorun üzerine sanat tarihçisini sevindirecek bilgi yığını ile de karşılaşılabilir. İşte her iki ihtimale ilişkin iki örnek:

Olayları hayli ayrıntılı biçimde işleyen Naima Tarihi gibi önemli bir kaynak eserde, Sultanahmed Camii gibi muhteşem bir mimari eser hakkında geniş çaplı bilgilerin yer alması beklenir. Oysa durum hiç de öyle değildir. Osmanlı tarihinin 60 senelik bir bölümünün 2789 sayfalık hacımla anlatıldığı bu ünlü eserde, Sultanahmed Camii gibi eşsiz bir eser için yazılanlar bir sayfayı ancak bulur. Saltanahmed Camiinden üç yerde söz edilir. Birisi caminin temel atma törenine ilişkindir. Temel atma töreni: Atmeydanı'nda bir cami inşası için 9 Receb 1018 (8 Ekim 1609) de kazıya başlandığı 8 Şevvalde de (4 Ocak 1610) sadrazam ve devlet erkânının hazır bulunduğu bir törenle temelin atıldığı (Cild: 2, s.79) şeklinde bir açıklama ile birkaç satırlık bir yazı halinde geçiştirilir. Caminin açılış törenine ayrılan satırlar da fazla değildir. (Cild: 2, s.150). 4 Cumadelahir 1026 (10 Haziran 1617) da açılış töreninin yapıldığı kısaca belirtilir. Caminin önünde otağların kurulduğu, padişahın tahtının getirildiği, tahtına oturan padişaha sadrazam ve sair devlet erkânının etek öperek tebrik ve saygılarını sunduğu, açılış için büyük bir ziyafet tertip edildiği, bu törende bin kadar insana hil'at ve sof giydirildiği kaydedilir. Bundan çok kısa bir süre sonra Sultan Birinci Ahmed ölmüş olduğundan, onun hayratını belirtmeye ayırdığı satırlarda da (Cild: 2, s.155) Sultanahmed Camii ile ilgili tanıtım, yeterliliğin çok uzağındadır. Padişahın, Medine Camii için mermerden bir minber yaptırıp bunu

gemi ile gönderdiği, Kâbe'yi som altından bir kuşakla çevirttiği, Atmeydanı'nda cami yaptırırken Ahmed Paşa ve Mehmed Paşa saraylarını satın alıp yıktırarak arsalarını cami için kazandığı, yapılan caminin 6 minareli olduğu, minare ve şerefelerinin Osmanlı'nın gücüne işaret ettiği, caminin imaret, medrese ve dörüzziyafesinin de bulunduğu, caminin kandillerinin kiminin murassa kiminin mücevher misali olduğu belirtilir, övücü sözlerle bu caminin yeryüzünde eşi ve benzeri bulunmadığı kaydedilir. Koca Sultanahmed Camii için Naima gibi bir tarihten sağlanacak bilgiler bunlardan ibarettir.

17.yüzyılın diğer bir anıtsal eseri olan Eminönü'ndeki Yeni Cami'nin inşa ve açılışına ilişkin o dönemin vak'anüvis tarihindeki bilgiler Naima tarihindekilerden hayli farklıdır. Bu dönemin olaylarını kaydeden Silâhdar Tarihi'nde Naima Tarihi'ndekilerle kıyaslanamayacak ölçüde zengin ayrıntı ile karşılaşılır. Tarihçi Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Yeni Cami'nin inşasına (Cild:1, s.215) bir, açılışına (Cild: 1 s.290) iki sayfa ayırmıştır. Her ikisinde de süslü kelimelerle sayfa doldurma yerine olay ve eser anlatılmıştır. Cami inşaatının Safiye Sultan dönemine yarım sayfa ayrılmış, diğer bir yarım sayfa ile de Turhan Sultan dönemi anlatılmıştır. Naima'nın Sultanahmed Camii mimarı hakkında suskun kalmasına karşın Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa caminin mimarını ismen belirttiği, arsasının sağlanış biçimine dair bilgiler verdiği gibi cami külliyesine dahil edilen binaları da ayrı ayrı saymıştır. Açılış töreni ayrıntılı biçimde anlatılmış, yapılan masraflara ilişkin bilgiye yer verilmiş, ayrıca eserin bir ölçüde betimlemeli bir tanıtımı da yapılmıştır. Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, bu konuda en fazla yeri açılış töreninde ödüllendirme mahiyetindeki kürk, kaftan giydirmelerle, para ve görev ihsanlarına ayırmıştır. Ödüllendirme kısmından caminin inşasında emeği geçen görev sahiplerinin isim ve görev yerlerini öğrenmek de mümkün olmaktadır.

Silâhdar tarihinde, ayrıca sanat tarihçilerinin ilgi duyacağı bazı çok önemli bilgilere de rastlanmaktadır. Hatta öyle ki, bir siyasi tarihte böyle özel bir ayrıntıyla karşılaşmak şaşırtıcı olmaktadır. Böyle bir bölüm, Girit'in fethi ile ilgili yazılarında karşımıza çıkmaktadır (Cild:1, s.530-551). Silâhdar Fındıklılı Mehmed Ağa, tarihinde önce Girit'in tanıtımına 8 sayfa ayırır. Burada Girit'in tarih ve coğrafyasını etraflıca anlatır. Ondandan sonra Kandiye şehir ve kalesini tanıtmaya geçer. Buna da 6.5 sayfa ayırır. Şehrin kalesi hakkında çok ayrıntılı bilgi verir. Binalar için ölçü olarak zira'yı, şehirdeki mesafeler için adımı esas alır. Önemli yer ve binalar için merdiven basamağından sütun ve pencerelerine varıncaya kadar her noktayı inceden inceye sayıya dökerek anlatır. Süslemeler, altın yaldızlı kısımlar özellikle ayrıntılı biçimde belirtilir. Kandiye'nin

çeşmeleri, sokakları, meydanları, önemli binalarındaki odalar, kapılar, pencereler, tavanlar, süslemeler, savunma binalarındaki mühimmat odaları, asker koğuşları geometrik biçimleri hatta aritmetik ölçüleri ile anlatılır. Kasacası, Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa, 13 büyük ve 4 küçük manastır ile 307 kilisesinin mevcut olduğunu söylediği Kandiye şehri ve kalesinin net bir fotoğrafını sunar. Ondan sonra cami ve mescid yapılan manastır ve kiliseleri anlatmaya geçer. Bunlara da 6.5 sayfa ayırır. İstanbul fethedildiğinde buradaki Bizans kilise ve manastırlarının sayısı kırka zor ulaşırken Kandiye'nin dinsel eserce zenginliği gerçekten dikkat çeker. Silâhdar Mehmed Ağa, dinsel eseri bu derece bol olan şehirdeki manastırlardan 14 tanesinin camiye, kiliselerden 74 tanesinin de mescide çevrildiğini bildirir (Cild: 1, s.525). Camiye çevrilen manastırları teker teker tanıtır. Ustaca betimlemelerle binaların net fotoğraflarını ortaya kor. Özetle belirtmek gerekirse, Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa'nın Kandiye ve binaları için verdiği bilgiler sanat tarihçileri ve mimarlık tarihçileri için bir hazine değer taşıır.

Silâhdar Fındıklı Mehmed Ağa'nın kitaplarında mimari eserler ve bazı sanatçı kişilere ilişkin bilgilerden başka sanat değeri taşıyan nakledilebilir eşyalarla ilgili bilgiler de görülür. Onun Nusretname (Cild: 1 Fasikül: III, s.344) adlı eserinde, 1697 senesinde İran Şahı'na gönderilen hediye eşyalara ilişkin şu liste bu yönde bir örnektir:

"Padişahımızın İran Şahına gönderdiği hediyeler: Ortasında büyük bir zümrüt ve çevresi elmasla süslü 1 pençe sorguç, inci ve zümrütle bezenmiş altın zincirli 1 tirkeş ve çekme yay, kabzası bütün elmasla süslü selimî altın hançer, kemeri on dört müşeyyek savadkâri ve sekiz bütün paftalı baştan başa elmas ve yakutla donanmış 1 altın hançer, sapı altın, dibi ve çoğeni billûr ve yakutla süslü 1 çevgân, büyük taneli 1 mercan tespih, ay ve gün bildiren elmas ve yakutla bezeli 1 altın cep saati, güneş takvimli billûr zarflı 1 cep saati, aynalı büyük boy 1 saat, donanmış 7 Cezayir tüfeği, İstanbulî zerbeft 4 elbiselik, İstanbulî som zerbeft 4 elbiselik, yeni moda Avrupa çiçekli zerbeftinden 4 top kumaş, en iyi cinsten Avrupa dibasından 12 elbiselik, telli İstanbul bürümcüğü 5 elbiselik, telli İstanbul sandalî 12 elbiselik, 10 kaputluk şalî çuha, 10 frengpesend yastık, 3 şamî şakkabend, 3 şamî zilpüş, 3 şamî düğduk."